

II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu (UDİS-2021)

“Din, Ahlak ve Hukuk”

07-09 EKİM 2021

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi İshak TEKİN

Arş. Gör. Esmâ TÜRKMEN

Kitabın Adı : II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu
(UDİS-2021)
Editör : Dr. Öğr. Üyesi İshak TEKİN, Arş. Gör. Esmâ TÜRKMEN
ISBN : 978-625-8421-24-8
Yayın No : 1429

© Dr. Öğr. Üyesi İshak TEKİN, Arş. Gör. Esmâ TÜRKMEN

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64

www.soncagyayincilik.com.tr

soncagyayincilik@gmail.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.uzundijital.com

uzun@uzundijital.com

KADIZADE-SİVASİLERİN BİRBİRLERİNİ KATLETMELERİ BAĞLAMINDA MİZANÜ'L-HAK ESERİNİN YAZILMASI

Mehmet AZİMLİ¹

Nazlı KARABULUT²

Kadızadeliler

Kadızadeliler hareketi sembol eden Kadızade Mehmet Efendi, 3 1582 yılında Balıkesir’de dünyaya gelmiştir. Babası Balıkesirli Kadı Doğanizade Mustafa Efendi’dir. Birgivi Mehmet Efendi’nin⁴ talebelerinden fen ilimlerini öğrendikten sonra İstanbul’a gelerek bir süre yardımcı öğretmen görevinde bulunmuştur. Tercüman tekkesi şeyhi Ömer Efendi’nin tarikatına katılarak tasavvuf ile ilgilenmiştir. Daha sonra tekrar vaizliğe dönerek Murat Paşa Camii’nde ders vermiştir. Ayrıca Birgivizade Fazlullah Efendi’nin vaaz verdiği Sultan Selim Camii’nde vaiz olarak görevlendirilmiştir. Kalan zamanlarında evinin yakınındaki mescitte ders vermeye devam etmiştir. Ayasofya Camii’nde vaizlik görevine atanmış ve sekiz sene burada görev yapmıştır.⁵ Kadızade Mehmet Efendi ve diğer cami vaizleri küçük meseleler üzerinde etkili liderlik göstermişlerdir.⁶

1634’te IV. Murat ile birlikte Konya’ya gelmiş, burada Celaledin-i Rumi’nin türbesine gitmemiş, ziyaret edilmesini de yasaklamıştır. Rahatsızlığı sebebiyle yolculuğa devam edememiş ve Konya’dan İstanbul’a geri dönmek durumunda kalmıştır. İstanbul’dan döndükten sonra 1635’te ellili yaşlarda vefat etmiştir. Cenaze namazı Fatih Camii’nde kılınmıştır.⁷

IV. Murat, görev süresi boyunca otoritesini korumak için bazı yasaklar getirmiş, Kadızade Mehmet Efendi’de dini bir emir gibi bu kararları destekleyecek şekilde fetvalar vererek onun yanında olduğunu göstermiş, böylece karşılıklı olarak birbirlerini

¹ Prof. Dr., Hitit Ün. İlahiyat Fak.

² Hitit Ün. Lisansüstü Eğitim Ens.

³ Madeline C. Zilfi, *Vazian And Ulema In The Kadızadeli Era*, X. Türk Tarih Kongresi, c. V, Ankara 1986, 2493.

⁴ “Osmanlı ulemasından olan Birgivi Mehmet Efendi Kadızadelilerden önce yaşamış; Kadızadeliler Birgivi’nin eserlerini okumuş ve onu izlemişlerdir. Bu yüzden birçok araştırmacı Kadızadeliler hareketini Birgivi Mehmet Efendi’ye bağlayan bir düşünce seyrinden bahsetmektedir.” bkz. Lokman Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, İstanbul 2021, 50-52; Uzunçarşılı, Kadızadeliler hakkında doğru bilgi verebilmek için Birgivi Mehmet Efendi’yi anlamak gerektiğini söyleyerek hayatı hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, I. Kısım, Ankara 1988, 354-355.

⁵ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, çev: Zuhuri Danışman, İstanbul 1969, c.6, 2717-2718.

⁶ Madeline, *Vazian And Ulema In The Kadızadeli Era*, 2493.

⁷ Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 53.

korumuşlardır. IV. Murat aldığı kararı din ile taçlandırmak istemiş, Kadızade ve taraftarları ise onun yanında olduğu için zındıklıkla suçlanmaktan kurtulmuştur. Kadızadelilerin kendi çıkarları doğrultusunda yasa çıkarttıracak kadar yönetimde söz hakkına sahip olduğu dönemlerde olmuştur.⁸ Toplumda her daim itibar sahibi ve sempati duyulan kişiler olmuşlardır.⁹ Kadızade Mehmet Efendi, onun döneminde en zirve çağını yaşamış¹⁰ ve döneminin ünlü vaizi olmuştur. IV. Murat da onun bu şöhretinden faydalanmak istemiş ve onu himayesi altına almıştır. Kadızade Mehmet Efendi, Kur'an ve sünnet dışında dini yaşamda yer alan bidatlerin temizlenmesi için mücadele etmiştir.¹¹

Madeline'ye göre; IV. Murat, Kadızadeli hareketinin başlamasına yol açan padişah olarak kabul edilmesine rağmen bu hareket hakkında çok seçici olmuştur. O, IV. Murat'ın Kadızade-Sivasi tartışması konusunda esnek davrandığını ifade eder. Buna IV. Murat'ın İstanbul Mevlevileri ile olan ilişkisini kanıt göstermektedir. Mevleviler IV. Murat'ın davetiyle özel olarak sarayda birçok sema gösterisi yapmışlardır.¹²

Uzunçarşılı, Kadızade Mehmet Efendi'yi; kurnaz, cezbeli ve haris bir şahsiyet olarak tanımlamaktadır. Onun hükümetin sıkışık durumundan ve halkın bunalıtısından faydalandığını ve İstanbul'u birbirine katarak insanları ayaklandırdığını söyler.¹³

Kadızadeliler hareketi XVII. yüzyılda İstanbul'da ortaya çıkmıştır.¹⁴ Kadızade Mehmet Efendi'nin yolundan gidenlere "Kadızadeliler" denilmiştir. Bu grubun liderleri iyi eğitim almış vaizler olarak görev yapmışlardır. Atamaları devlet tarafından gerçekleşmiştir. Aynı zamanda medreselerde ders vermeye devam etmişlerdir. Bu sebeple hem vaaz verdikleri camilerden hem de öğrenci okuttukları medreselerden birçok taraftarları olmuştur.¹⁵ Kadızadeliler, bu dönemde lüks içinde yaşayan sarayın ve yeniçeri sınıfının göstermiş olduğu zorbalıktan, sömürüden ve eşitsizlikten muzdarip olan halkı temsil ettiği için geniş bir kitleye hitap etmiştir.¹⁶

Sivasiler

Sivasiler, Halvetiye tarikatı mensuplarından oluşmaktadır. Bu tarikat dört kola ayrılır. Bunlardan biri de Sivas'ta kurulan Şemsiyye tarikatıdır. Kadızadelilerle yapılan tartışmada Sivasileri temsil eden ilk kişi olma vasfına sahip Abdülmecid Sivasi Efendi,¹⁷ buradan ayrılarak Sivasiyye tarikatını kurmuştur.¹⁸ Künyesi Zeyli oğlu Şeyh Muharrem oğlu Şeyh

⁸ Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 61-69.

⁹ Madeline, *Vazian And Ulema In The Kadızadeli Era*, 2493.

¹⁰ Madeline, *Vazian And Ulema In The Kadızadeli Era*, 2493.

¹¹ Halil İnalıcık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul 2016, 119-120.

¹² Madeline, *Vazian And Ulema In The Kadızadeli Era*, 2495.

¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 356.

¹⁴ Madeline, *Vazian And Ulema In The Kadızadeli Era*, 2493.

¹⁵ Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 47.

¹⁶ İnalıcık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, 121.

¹⁷ İbrahim Baz, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması*, Ocak 2019, 82.

¹⁸ Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 71.

Abdülmecid Efendi'dir.¹⁹ 1563'te Tokat'ın Zile ilçesinde dünyaya gelmiştir. 1604'te Zile'den Sivas'a gelerek şeyhlik görevini üstlendi. Daha sonra III. Mehmet'in emriyle²⁰ İstanbul'da göreve devam etti. Şeyhülislam Çelebi Mehmet Efendi(ö. 1616) zikrin gizli yapılması gerektiği konusunda fetva verince aralarında çıkan anlaşmazlık sebebiyle Sivas'a sürgün edilmiştir. Şeyhülislam vefat edince III. Mehmet tarafından tekrar İstanbul'a davet edilmiştir. Yirmiden fazla eseri mevcuttur.²¹

Asyafya, Sultan Selim, Şehzade, Süleymaniye Camii'nde vaiz olarak görevlendirilmiş, Sultan Ahmet'in İstanbul'da yaptırdığı Yeni Camii'nde Cuma hutbesi vermiştir. Burada görev yaparken 1639'da yetmişli yaşlarda vefat etmiştir.²² Kabri Eyüp'te Nişancı Dergahı'nda bulunmaktadır.²³ Daha sonra IV. Mehmet'in annesi Mahpeyker Valide Sultan tarafından türbesi yaptırılmıştır.²⁴

Sivasiler, Kadızadeliler gibi hem medreselerde hem de camilerde aktif rol almışlardır. Vaizler medreselerde eğitim almış, camilerde de görev yapmışlardır. Kadızadeliler ile verilen mücadelede Sivasilerin yetiştirdikleri şeyhler önemli rol oynamıştır. Kadızade Mehmet Efendi ile Abdülmecid Sivasî Efendi arasında çıkan ilk ihtilaf 16 Eylül 1633'te Sultan Ahmet Camii'nde peş peşe verdikleri vaaz sırasında mevlit konusu üzerine olmuştur. Taraftarlar birbirlerini tekfir etmişler ve kıyasıya bir mücadeleye dahil olmuşlardır.²⁵

Kadızadeliler, kürsülerde tekkelerin aleyhinde vaazlar vermeye başlayınca tekke mensuplarını kıskırtmış ve ağır suçlamalarla itham etmiştir. Bununla da kalmayıp tekkeleri yıktırmakla tehdit etmiştir. Bunun dozunun gittikçe artmasıyla Kadızadeliler tekke ve tarikat mensuplarına sözlü ve fiziksel saldırıda bulunmuştur. Daha sonra bahsedeceğimiz konular üzerinde anlaşmazlık vuku bulunca taraftarlar birbirine girmiş, tekkeler basılmış, dervişler öldürülmüştür. Yeniçeri Ocağı'nın tekkeleri silahlı askerler ile korumaya almasının neticesinde Kadızadeliler daha fazla ileri gidememişlerdir.²⁶

Netice de Osmanlı Devleti gücünü kaybetmeye başladığında ve duraklama sürecine girdiğinde müesseseler arası dengeler değişmiş; ordu saraya, medrese tekkeye, vaiz tarikat şeyhlerine karışmaya başlamıştır.²⁷ Hatta öyle ki bu süreçte kanlı olaylara dahi şahit olunmuştur. İnsanlar şan ve şöhrat için şeriatın emir ve yasaklarını bildirme gayreti içerisine girmiş böylece bidat olan şeyleri kendilerine referans edinmiştir. Anadolu şeyhlerinden Kadızade Mehmet Efendi, tarikat şeyhi olan Abdülmecid Sivasî Efendi ile anlaşamamaları sebebiyle birbirlerine husumet beslemişler ve söyledikleri şeyler

19 Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, c.6, 2717.

20 Madeline, *Vazian And Ulema In The Kadızadeli Era*, 2494.

21 Baz, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması*, 80-82.

22 Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, c.6, 2717.

23 Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 74.

24 Baz, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması*, 82.

25 Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 100.

26 İnalcık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, 124.

27 Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 11-12.

konusunda birbirlerini reddetme çabasına girmişlerdir.²⁸ Hatta öyle ki hem dış görünüşleri hem de fikirleri konusunda ayrılık yaşayan bu iki şeyh arasında zaman zaman fiziksel şiddet ve sözlü tartışmalar da meydana gelmiştir.²⁹ Uzunçarşılı, onların arasındaki mücadelenin sözde ve yazıda kaldığını, münakaşa ve mücadeleye gitmediğini söyler.³⁰

Sivasiler, Kadızadelilerin en büyük muhalifleri olarak bilinmektedir. Osmanlı padişahlarının çabalarına rağmen Kadızadelilerle yoğun mücadelelerin yaşandığı görülmektedir. Kadızadeliler ve Sivasiler arasında vuku bulan bu tehlikeli tartışmalar Köprülü Mehmet Paşa'nın göreve gelmesine kadar devam etmiştir.³¹ Bu tartışmalar ölümlere sebebiyet verecek boyuta ulaşınca Kadızadeli ve vaizleri sürgün edilmiştir. Buna rağmen aralarındaki mücadele sonlanmamıştır.³² IV. Murat, bu iki grubun arasındaki mücadeleye dahil olmayıp Kadızade Mehmet Efendi'nin tarafını tutmakla birlikte Abdülmecid Sivasî Efendi'nin karşısında durmamış, ona da gereken ilgiyi göstermiştir.³³

Katip Çelebi

Katip Çelebi, Şubat 1609 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş, 6 Ekim 1657 yılında doğup büyüdüğü İstanbul'da vefat etmiştir. Katip Çelebi olarak bilinen Abdullah oğlu Mustafa; Hacı Kalfa ve Hacı Halife de denilmektedir. XVII. yüzyılda Osmanlı döneminin mümtaz bilgin ve tarihçisidir.³⁴

Katip Çelebi, karar kıldığı konularda her daim tarafsızlığını koruyarak doğru olduğunu düşündüğü görüşünün arkasında durmuştur. Kişilere göre değil, kendi inandığı değerler doğrultusunda hareket etmiştir. Düşündüğünü söyleme hususunda açık sözlü olmayı tercih etmiştir.³⁵

Hamedan ve Bağdat Seferi'ne katılmıştır. On yıl kadar asker olarak görev yaptıktan sonra aradığı mutluluğun ilimde olduğunu düşünerek İstanbul'a dönmüş; kendini okumaya, okutmaya ve yazmaya adanmıştır. Hayatını idame ettirebilecek kadar bir gelirle yetinmiş, gecesini gündüzüne katarak farklı alan ve konularda eserler yazmıştır.³⁶ En üstün ibadetin öğrencilere ders vermek ve onları yetiştirmek olduğu görüşündedir. Bu görevi yerine getirirken makam, mevki talep edilmesini hoş karşılamamış ayrıca maddi talepte bulunanlar için: “Başkalarına verdiği feyzen ücret isteyen kişi eksiklidir.” ifadesini kullanmıştır.³⁷

²⁸ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, c. 6, 2716.

²⁹ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, c.6, 2718.

³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 358.

³¹ Madeline, *Vazian And Ulema In The Kadızadeli Era*, 2493.

³² İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, 126-127.

³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 358.

³⁴ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, çev. Orhan Şaik Gökyay- Prof. Süleyman Uludağ, İstanbul 2008, 9.

³⁵ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 9.

³⁶ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 10.

³⁷ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 9.

Eserlerini akli esas olarak yazmaya büyük özen göstermiş, sade ve anlaşılır bir üslup kullanmaya dikkat etmiştir. Yazdığı eserlerden bazıları; *Keşfü’z-Zünun, Cihannüma, Tuhfetü’l-Kibar, Sülemü’l-Vusul, Fezleke, Mizanü’l-Hakk*’dır.³⁸

Katip Çelebi, son eseri olan Mizanü’l-Hakk’ı 1656 yılının Kasım ayında yazmıştır. Bu kitapla, yaşadığı dönemde Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu Kadızade ve Sivasî grupların farklı görüşleri nedeniyle sebep oldukları büyük sorunlara karşı çözüm üretmeyi amaçlamıştır.³⁹ Bahsi geçecek konular üzerinde Kadızade Mehmet ve Abdülmecid Sivasî Efendi farklı taraflarda durarak savundukları şey hususunda oldukça ileri gitmekten geri durmamışlardır.⁴⁰ Katip Çelebi bu iki grubun birbirine düşmesi hatta birbirlerini katletmesiyle Osmanlı toplumunu yoran ve bir kavga haline gelen konulara açıklık getirmeye çalışmıştır.⁴¹

Mizanü’l-Hakk, yazıldıktan sonra çok fazla rağbet görmüş ve Şeyhülislam Abdürrahim Efendi, bu eserin halkı uzlaştırdığı konusunda fetva vermiştir. Eser, “akla dayanan ilimlerin gerekli olduğu” konusunu ele alarak başlamaktadır. Katip Çelebi devamında bazı ihtilaflı konular üzerinde görüşlerini belirttiği başlıklara yer vermiştir. Hem Sivasîlerin hem de Kadızadelilerin savunduğu fikirlere yer vererek deliller doğrultusunda doğru olanı ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.⁴²

Konular

Kadızadelilerin dini yaşamı uygulama hassasiyeti oldukça yüksek olmuştur. Yapılan ibadetleri bu şekilde değerlendirmişler, bidat olarak gördükleri her şeye karşı çıkarak mücadele etmişlerdir. Bunlar dışında toplumsal sorunlara yol açan temel konulara çok az değinilmiştir. Doğmuş, Kadızadeliler ile Sivasîlerin tartıştığı konular için “içler acısı” ifadesini kullanmıştır.⁴³ Bu iki grup sıralayacağımız konularda haram kılınan şeyleri yapanların küfürlerine hükmedecek kadar ileri gitmişlerdir.⁴⁴

Hızır’ın Hayatı

Hızır’ın hayatı hakkındaki ihtilaflar onun beşeriyetten sıyrılıp ruhani olması ve hayatta olan insanlarla görüşüp görüşmediği hususunda çıkmıştır. Bu konunun tartışılmasının nedeni tasavvufi hayatta Hızır kıssasının önemli bir yeri olmasından kaynaklanır.⁴⁵ Sivasîler, Hızır’ın bir beşer olup hayatta olduğunu,⁴⁶ Kur’an’da kendisine verilen rahmetin de nübüvvet olduğunu söylerler. Beş yüz yılda bir dünyaya yeniden

38 Katip Çelebi, *Mizanü’l-Hakk fî İhtiyari’l-Ehakk*, 9.

39 Katip Çelebi, *Mizanü’l-Hakk fî İhtiyari’l-Ehakk*, 10.

40 Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, c.6, 2718.

41 Katip Çelebi, *Mizanü’l-Hakk fî İhtiyari’l-Ehakk*, 9.

42 Katip Çelebi, *Mizanü’l-Hakk fî İhtiyari’l-Ehakk*, 10-12.

43 Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 86-89.

44 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 358.

45 Baz, *Kadızadeliler Sivasîler Tartışması*, 156.

46 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 358.

geldiklerine ve halk ile yaşadıklarına inanırlar. Abdülmecid Sivasî Efendi, Arafat'ta ve Mina'da onunla karşılaştığını iddia eder.⁴⁷

Kadızedeliler ise Hızır'ın hayatta olmadığı görüşündedir.⁴⁸ Sivasîlerin Hızır'a ebediyet vermelerine şu ayetle karşı çıkarlar: “Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedi mi kalacaklar?”⁴⁹

Katip Çelebi bu konuda: “İsa(as)’ın yeniden hayat bulup ininceye kadar ne halde ise Hızır da o hal üzere olur. Onun soydaşlarıyla buluşup görüşmediği gibi Hızır’ın da buluşup görüşmemesi lazım gelir.” der. Kalp gözü açılan kişilerin ölen şeyh, derviş ve alimlerin ruhaniyetlerle görüşebilmesi o kişinin dünyevi nefsini köreltmesiyle bağlantılı olduğunu söyler. Bazı kişilerin abartarak ruhani görüşmeleri gerçek bir olaymış gibi lanse ettiğini, halkın buna inandığını söyleyerek aslında ihtilafa neden olan fikir ayrılığının bu sebepten kaynaklandığını dile getirir.⁵⁰

Teganni

Teganni nağmeler ile seslerin tekrarından oluşan, ruh ve bedenleri etkileyen musikidir.⁵¹ Teganni, Kur’an’ı nağme ile okumaktır. Kadızedeliler, Kur’an’ı ve ezanı teganni ile okumayı haram kabul ederler.⁵² Ayrıca yağmurun denizi oluşturması gibi teganninin de kalpte münafıklığı oluşturacağına inanırlar. Teganni ile söylenen ilahiler esnasında sufilerin kendinden geçmesiyle bağırıp elbiselerini yırtmalarının engellenmesi gerektiğini söylerler.⁵³

Sivasîler ise ezan ve buna benzer şeylerin güzel sesle ve makam ile okunmasında bir sakınca görmezler.⁵⁴ Teganninin ruhlara ve bedenlere olumlu tesir yaptığını bu sebeple bunda herhangi bir yanlış olmadığını söylerler.⁵⁵

Katip Çelebi bu hususta; eğer insanın ağızından çıkan nağmeler onun nefsanî duygularını harekete geçirip harama ve kötüye götürecek sözlerse söylenmesi ve dinlenmesi caiz değildir, fakat Allah’ı anma, insanın nefsini köreltme, kötülüklerden alıkoyma, doğru olana yönlendirmek amacıyla söylenip dinlenirse caizdir der. Ayrıca savaşlarda insanlara cesaret vermek için kullanılan davul, nekkare gibi vurmali aletlerle düğünlerde kullanılan ney, def, zil gibi çalgı aletlerinin bazı alimler tarafından caiz görüldüğünü aktarır.⁵⁶

⁴⁷ Baz, *Kadızedeliler Sivasîler Tartışması*, 157.

⁴⁸ Doğmuş, *Kadızedeliler Hareketi*, 90.

⁴⁹ Enbiya 21/34.

⁵⁰ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 26-27.

⁵¹ Nuri Özcan- Yalçın Çetinkaya, “Musiki”, *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, 257-261.

⁵² Doğmuş, *Kadızedeliler Hareketi*, 90.

⁵³ Baz, *Kadızedeliler Sivasîler Tartışması*, 133/146.

⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 358.

⁵⁵ Baz, *Kadızedeliler Sivasîler Tartışması*, 150.

⁵⁶ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 29-30.

Sema, Raks ve Devran

Raks, ölçülü hareketlerin bir araya gelmesiyle insanı etkileyen bir oyundur.⁵⁷ Yine bu konu üzerinde de anlaşmazlığa düşerler.

Kadızeliler, zikir ve tevhit sırasında yapılan dönme hareketlerini raks olarak değerlendirmiş, haram olduğu konusunda fetva vermişlerdir. Hatta bunu helal sayanı da kafir ilan etmişlerdir.⁵⁸ Bunları yapanları tekfir etmekle kalmamışlar sema, raks ve devran yapılan tekkelere gidenlerin küfürlerine hükmedecek; bu meclislerde bulunanlara fasık, devranı caiz görenlere mürted diyecek⁵⁹ kadar da ileri gitmişlerdir.⁶⁰ Sema, devran ve raksı bir oyun ve eğlence olarak değerlendirmişlerdir.⁶¹

Sivasiler ise zikir ve tevhit sırasında yapılan dönme hareketlerinin yapılmasında bir sakınca görmemişler;⁶² sema, raks ve devranın caiz olduğu konusunda görüş belirtmişlerdir.⁶³ Bunların ayakta yapılan bir zikir olduğunu söylerler ve bunu “kıyami zikir” olarak adlandırırlar. Abdülmecid Sivasi Efendi, devranın ancak riya ile yapılması, oyun eğlenceye dönüştürülmesi halinde haram olacağını söyler.⁶⁴

Sivasiler, sema, raks, devran ve zikir merasimine dokunulmaması için vezir azamdan ferman alınca Kadızadeliler Şeyhülislam Behaî'den fetva alıp Sivasi şeyhine raks ve devranın yasak olduğunu söylemiştir. Hatta tekkeyi basıp şeyhi katletmekle dahi tehdit etmişlerdir. Tekkenin toprağı üzerinde namaz kılınmayacağını, toprağı kazıp denize dökceklerini söyleyecek kadar da ileri gitmişlerdir. Ayaklanan halkı yatıştırmak için IV. Mehmet Kadızade Efendi'yi yasakladığı şeyler konusunda uyarmıştır.⁶⁵

Katip Çelebi, aslında tartışmanın amacının bundan çok daha öte olduğunu söyler. Ona göre, bu katı fetvalar ile sufilerin bir araya gelip devlet için tehdit oluşturmasını engellemek amaçlanmıştır. Aynı zamanda kimi sahte sufilerin sözde öğretileri etrafında insanları bir araya getirerek duygularını sömürmeyi geçim kaynağı olarak gördüğünü belirtir.⁶⁶

⁵⁷ Nebi Bozkurt, “Oyun”, *DİA*, İstanbul 2007, c. 34, 15-16.

⁵⁸ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyari'l-Ehakk*, 32-34.

⁵⁹ Baz, *Kadızeliler Sivasiler Tartışması*, 133.

⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 359.

⁶¹ Baz, *Kadızeliler Sivasiler Tartışması*, 134.

⁶² Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyari'l-Ehakk*, 32-34.

⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 358.

⁶⁴ Baz, *Kadızeliler Sivasiler Tartışması*, 133-135; Onlar bu görüşünü: “Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: “Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!” Al-i İmran 3/ 191. ayeti ile desteklemiştir.

⁶⁵ İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, 124-125.

⁶⁶ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyari'l-Ehakk*, 32-34.

Tasliye ve Tarziye

Tasliye, Peygamberlerin birinin ismi anıldığı zaman akabinde “sallallahu aleyhi ve sellem”; Tarziye ise “Radiyallahu anh” demektir.⁶⁷

Bu konuda ihtilafa düşülen husus cuma günü hutbe esnasında peygamberlerden birinin adının akabinde “salatüselam” getirmek üzerine olmuştur. Kadızadeliler, yüksek sele yapılan zikre karşı olduğu gibi salavat getirilmesine de karşı çıkarak hutbe sırasında gerçekleşen her türlü konuşmanın haram olduğunu söylemişlerdir.⁶⁸

Sivasiler ise; gerek Peygamber’e gerekse ashabına tasliye ve tarziye ile onlara hürmet gösterilmesi gerektiği görüşünü savunmuş;⁶⁹ ayet ve hadislerle desteklemişlerdir: *“Allah ve melekler peygambere salat ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salat ve selam okuyun.”*⁷⁰ *“Yeryüzünde Allah’ın seyyah melekleri vardır. Onlar ümmetinin selamını (anında) bana tebliğ ederler.”*⁷¹ *“Kıyamet günü bana insanların en yakını, bana en çok salavat okuyandır.”*⁷² *“Gerçek cimri yanında zikrim geçtiği halde bana salavat okumayandır.”*⁷³ Abdülmecid Sivasî Efendi’ye göre Hz. Peygamber’in ismi her geçtiğinde salavat getirmek farz-ı ayn’dır. Fakat bir kere söylemek yeterli olmakla birlikte her seferinde söylemek müstehabdır. Ashabın ismi geçtiğinde ise “radiyallahu anh” demek de menduptur.⁷⁴

Katip Çelebi, bu konunun ihtilafı olmasından dolayı böyle bir durumda tasliye yapmanın daha iyi olacağı görüşündedir. Ama içinde bulunduğu toplumun bu konudaki görüşünü de önemser. Halkı, yanlış dahi olsa örf ve geleneklerine yerleştirdiği bir davranıştan vazgeçirmenin ne kadar zor olduğunu vurgular. İnanılan şey günah ve yanlış dahi olsa çoğunluğun tercih ettiği, inandığı şeyin yerinde bırakılması gerektiğini söyler. Böyle bir durumda bunu yasaklamayı boşa zahmet çekmek olarak değerlendirir. Bu konu hakkında son olarak; halkın doğru gördüğü ibadetinde kendi haline bırakılması, baştakilerin ve vaizlerin olanı olduğu gibi bırakıp töreye dayanan kusurlara ve eksiklere bakılmaması gerektiğini tavsiye eder; aslında tartışılan konunun bir ehemmiyeti olmadığını şu sözlerle belirtir: *“Kimi vaizler vaaz sırasında Peygamber’e salavat getirmeyi halka teklif eder. Kimisi de etmez. Bu da üzerinde o kadar durulacak bir konu değildir. Adaletle dayanan bir haldir. Bunun kaynağı şeyhlerin arasında dönüp dolaşan bir uyuşmazlık ve anlaşmazlıktır ki anlaşmazlığın içinde de nice maslahat görürler.”*⁷⁵

67 M. Suat Mertoğlu, “Salatüselam”, DİA, İstanbul 2009, c. 36, 23-24.

68 Doğmuş, Kadızadeliler Hareketi, 92.

69 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 358.

70 Ahzâb 33/56.

71 Nesâî, Sehv, 46.

72 Tirmizi, Salât, 357.

73 Tirmizi, Daavât, 110.

74 Baz, Kadızadeliler Sivasiler Tartışması, 14146.

75 Katip Çelebi, Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk, 36-37.

Tütün

Tütün, ilk çıktığı tarihten (1601) itibaren ihtilafa düşülen konulardan biri olmuştur. Bir birlik sağlanamamış; haram, mekruh ya da mubah olduğu hakkında fetvalar verilmiştir. Bu konuda cerrah şeyhi olarak bilinen İbrahim Efendi’de tütün hakkında verilen fetvaları Fatih Cami duvarına asarak mücadele etmiş fakat halkın kayıtsız kalması sonucunda boş bir çaba içinde olduğu kanısına varmıştır.⁷⁶

IV. Murat, saltanatının ilk günlerinde toplantılar düzenleyerek toplum içinde fitne ve fesat çıkaranları uyarmıştır. Bu kimseler, kahve ve tütün içmek bahanesi ile kahvehanelerde toplanıp bu maddeler hakkında halka gerçeklik payı bulunmayan şeyler anlatmış, insanlar arasına nifak sokmuştur. Sonraki süreçte IV. Murat da tütün ile mücadele ederek kötülöklere yol açtığı gerekçesi ile kahvehaneleri kapatmış ve tütün tüketimini yasak etmiştir.⁷⁷ Bununla da yetinmeyip yasağı delenler hakkında cezai yaptırım uygulayınca halk için yasak olan daha cazip bir hal almıştır. Netice de birçok insan tütün kullandığı gerekçesi ile yokluk çeken ölkelere sürgün edilmiştir. Hatta Bağdat Seferi sırasında yirmiyeye yakın asker tütün içtiği için IV. Murat’ın emriyle en ağır şekilde öldürölmüştür.⁷⁸

IV. Murat, otoritesini korumak için tütün ve kahve tüketimini yasaklayarak kahvehaneleri kapattırınca dönemin meşhur vaizlerinden Kadızade Mehmet Efendi onun nezdinde konumunu artırabilmek amacıyla tütünün haram olduğuna dair fetva vermiştir. Halk bu konuda itiraz etmiş, Kadızade Mehmet Efendi onlara şöyle karşılık vermiştir: *“Haramlığı kat’i olarak sabit olmadığı takdirde padişahın yasak etmesiyle terki lazım olup terk etmeyenlerin vaktin padişahının emrine uymama sebebiyle katledilmeleri vaciptir.”* Neticede Kadızade Mehmet Efendi bu fetvası ile IV. Murat’ın desteğini alarak ün kazanmış, tütün tüketimi hakkında verdiği fetva ile de herkesin odak noktası olmuştur. IV. Murat da toplum içinde kargaşaya yol açarak otoritesini sarsan insanları katletmek için Kadızade Mehmet Efendi’nin fetvasını kendine referans edinmiştir.⁷⁹

IV. Murat’ın vefatından sonra bu yasak ihlal edilmiş, tüketimi daha serbest hale gelmiştir. Sonrasında Şeyhülislam Bahai Efendi’nin helal olduğu konusundaki fetvası ile tütün tüketimi yeniden rağbet görmüştür.⁸⁰

Kadızade Mehmet Efendi’ye göre tütün, İngiliz ve Yahudiler’in hem ekonomiye hem de Osmanlı Devleti’ne zarar vermek için Müslömanlar üzerindeki oyunudur. Tiryaki yapması ve ekonomiyi sömürmesinden dolayı tütüne para vereni şeytana kardeşlik etmekle itham etmiştir. Tütünün hem akla hem de bedene zarar verdiğini söyleyerek içenin kötü ahlaka

⁷⁶ Katip Çelebi, *Mizanü’l-Hakk fî İhtiyari’l-Ehakk*, 38-39.

⁷⁷ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, c.6, 2719.

⁷⁸ Katip Çelebi, *Mizanü’l-Hakk fî İhtiyari’l-Ehakk*, 38-39.

⁷⁹ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, c.6, 2719-2720.

⁸⁰ Katip Çelebi, *Mizanü’l-Hakk fî İhtiyari’l-Ehakk*, 38-39.

sahip olduğunu ifade etmiştir. Buna rağmen içmekte ısrar edenin küfre girip ahmaklık edeceğini vurgular.⁸¹

Sivasiler ise; Kadızadelilerin bu görüşüne karşı çıkarak tütün tüketiminin haram olmadığını söylemiştir.⁸² Hakkında kesin bir hüküm olmamasına rağmen bu şekilde fetva vermenin halkı karmaşa ve fitneye sürükleyeceğini vurgulamıştır.⁸³

Katip Çelebi, bu konuda birkaç farklı noktaya işaret eder. Tütünün yasaklanması çabasını gereksiz ve boşa görür. Tiryakilerin en ağır yaptırımla dahi alışkanlıklarını bırakmayacağını belirtir. Tütün tüketiminde kimseye karışılıp sataşılmasını gerektiğini düşünür. Tütün içmenin çirkin bir davranış olduğu kabulünü açığa çıkaran şeyin akıl olduğunu söyler. Halkın toplum içinde, resmi dairelerde, mescit ve camilerde tütün kullanmamasını aklın bunu çirkin bulmasına bağlar. Ayrıca hem cebe, hem sağlığa hem de temiz havaya verdiği zararlar üzerinde de durur. Tütünün bidat ve mekruh sayılması konusunda da görüş birliği olduğunu söyler. Bunun sebebini şöyle açıklar: *“Ağızda kötü bir koku bırakan çiğ soğan, sarımsak ve pırasanın yenmesinde mekruhluk olduğu gibi tütünün de çok kullanılması ağızda, vücutta ve giyecekte koku meydana getirdiğinden dolayı mekruh olur. İkisine de sebep Müslümana eza vermesidir.”* Bunları söylerken amacının tütün içenlerle mücadele etmek ve onları tütünden tiksindirmek gibi boş bir gaye içinde olmadığını da vurgular. Haram olduğu konusunda fetva verenler için de: *“Haram olduğuna fetva verilmeyip şeriatın temellerinden bir temele dayandırarak halkı durmadan bir günah işlemekten ve haram üzerinde direnmekten korumak için mubah sayılmalıdır.”* der. Eğer mubah sayılmazsa haram veya mekruh olduğu hususunda fetva verilirse çok kullanılıyor olmasından dolayı girilecek vebalin büyük olacağını belirtir. Müslümanların çoğunun kullanıyor olması nedeniyle helal olduğu konusunda verilen fetvanın tiryakisine kolaylık sağlayacağı söyler. Bu fetvayı veren kişinin de Müslümanı büyük bir vebalden kurtardığı için sevap dahi işlemiş olacağını düşünür.⁸⁴

Kahve

Kahve de üzerine tartışılan konulardan bir diğeridir. Yemen’den gelip bütün dünyada rağbet gören kahve 1543 yılında Türkiye’de de tüketilmeye başlanmış fakat daha önce bilmediklerinden dolayı haram olduğu hakkında fetvalar verilmiştir. Bu sebeple kahve yüklü gemiler batırılmıştır. Tüm bu yasak ve engelleri dikkate almayan halk kahve tüketimine devam etmiştir. Bir araya gelip kahve içmek için kahvehaneler açmışlardır. Bir fincan kahve uğruna canından olmayı dahi göze almışlardır. Kahve konusunda Ebu Suud Efendi’nin verdiği katı fetvadan sonra şeyhülislamlar caiz olduğu konusunda fetva vermişlerdir. Akabinde Bostan Efendi’nin verdiği fetva ile kahvehaneler yeniden yasaklanmış, 1592’den sonra dinen yasak olmasına rağmen halk her yerde kahvehaneler

⁸¹ Baz, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması*, 166.

⁸² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 358.

⁸³ Baz, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması*, 167.

⁸⁴ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 39-43.

açarak alenen kahve tüketimine devam etmiştir. Hatta insanlar işlerini güçlerini bırakıp burada zaman geçirmeye başlamıştır. IV. Murat döneminde kahve yasaklanıp kahvehaneler kapatılınca insanlar birbirlerine zarar vererek eğlenmeye başlamıştır. İstanbul'da birçok kahvehane bu şekilde kapatılmıştır. Fakat halk bu konuda da yasağa uymamıştır.⁸⁵

Kahvehanelerin o günkü durumu ve kapatılması hakkında şunlar söylenmiştir: *“Kahvehaneler rezil ve ayak takımı kimselerin fazla tütün içmelerinden dumanla doldu ve içinde olanlar birbirini göremez oldu. Birbirinin yüzüne üfleyerek çarşı ve mahalleleri de kokuttular ve üzerine saçma sapan şiirler yazıp yerli yersiz okuttular. Ulu Tanrı padişahımız hazretlerinin ömürlerini, adalet ve inaslarını çok artırsın ki bütün Osmanlı ülkelerinde kahvehaneleri kaldırıp yerine uygun dükkanlar koydurmuşlar ve kokuşmuş tütünün içilmesini kesin olarak yasaklamışlardır.”*⁸⁶

Sivasiler, kahveyi tarikat üyeleri için faydalı bulduğundan tüketiminde bir sakınca görmezler.⁸⁷ Onlar zikir gibi durumlarda canlılıklarını koruyabilmek ve şevk yenilemek için kahvenin içilmesi gerektiğine inanır.⁸⁸

Katip Çelebi, kahve tüketimi hakkında; çok içilmesinin uykusuzluğa ve sevdavi vesveselere sebep olabileceğini, bu sebeple sarhoşken içilmesinin daha iyi olacağını, kadınların mizacına uygun olmasından dolayı kahveyi çokça tüketmeleri durumunda onlara zarar vermeyeceğini söyler.⁸⁹

Aslında IV. Murat kahvehanelerde toplanılmasını önlemek amacıyla buraları kapatıp kahve tüketimini yasaklamıştır. Kadızade Mehmet Efendi'de dini bir emir gibi bu kararı destekleyecek şekilde fetvalar vererek IV. Murat'ın yanında olduğunu göstermiştir. Bu yasak Osmanlı toplumun içinde bulunduğu şartlarla ilgili tamamen siyasi açıdan değerlendirilmiştir. Bu mekanlar asi kimselerin ve boş insanların tüm gün kahve ve tütün içerek zaman geçirdikleri, yöresel oyunların sergilendiği, şarkılar eşliğinde tavla ve satrançla zaman öldürüldüğü yer olarak düşünüldüğünden Kadızade Mehmet Efendi, dini hayatın yok olacağı endişesini taşımış ve yasağa tam destek sağlamıştır.⁹⁰

Afyon Kullanımı

Afyon ve diğer keyif veren maddeler hakkında hem Kadızade Mehmet Efendi'nin hem de Abdülmecid Sıvasi Efendi'nin eserlerinde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Yine de Katip Çelebi insanı uyuşturan, aklını ve iradesini kısıtlayan afyon ve benzeri maddelerin hastalıkları tedavi etmek dışında kullanılmaması gerektiği görüşündedir. Fakat önceliğin

⁸⁵ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyari'l-Ehakk*, 45-46.

⁸⁶ Baz, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması*, 166.

⁸⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 358.

⁸⁸ Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 93.

⁸⁹ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyari'l-Ehakk*, 45-46.

⁹⁰ Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 93.

gıda ile tedavi olması gerektiğini de vurgular. Çünkü tedavi için dahi olsa birkaç kez vücuda girmesi neticesinde kişide bağımlılık olabileceğini belirtir.⁹¹

Peygamberin Ebeveyninin İmanı

Kadızeliler ve Sivasilerin üzerinde tartıştıkları konulardan bir diğeri Peygamberin ebeveyninin Müslüman olup olmadığı konusudur. Kadızeliler onların Müslüman olmadığını⁹² ve küfür üzerine öldüğü görüşünü savunur.⁹³ Sivasiler ise Peygamber'in ebeveyninin Müslüman olduklarına ve iman ile vefat ettiklerine inanır.⁹⁴ Onların küfür üzerine değil sadece küfür döneminde öldüklerini belirtir.⁹⁵

Katip Çelebi, Peygamberlerin ebeveyninin ve çocuklarının Müslüman olması gerektiği gibi bir şartın lazım olmadığını söyler. Onların peygamberlik görevinin nesli ve soyu ile ilgili olmadığını belirtir. İnsanları, peygamberleri soyuyla övmek ya da yermek gibi alakasız bir teşebbüse girmemesi gerektiği konusunda da uyarır.⁹⁶

Firavun'un İmanı

Firavun'un imanı üzerine de birtakım tartışmalar meydana gelmiştir. Kadızeliler, Firavun'un kafir olarak öldüğü görüşündedir. Sivasiler ise bunu reddeder. Fakat aynı zamanda onun Müslüman olarak öldüğünü söyleyen Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabi'yi de desteklerler.⁹⁷ Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabi, Fusûs adlı eserinde Firavun'un iman ettiğine ve kurtulduğuna dair görüşünü ortaya koyar. Yunus suresi 90-92. ayetleri de buna delil olarak gösterir. Halk onu görüşünden dolayı kınamış ve huzurunu kaçırarak eylemlerde bulunmuştur. Fakat aksini ispatlayacak deliller de sunamamışlardır. Dönemin alimlerinden Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabi'nin iddiasını destekleyenler olmuşsa da onu reddedenler ısrarcı tutumundan bir türlü vazgeçmemiştir.⁹⁸

Katip Çelebi, delillere rağmen kavga edenleri ahlak olarak nitelendirir. Firavun'un imanını tartışmanın kimseye yarar ya da zarar sağlamayacağını söyler ve dolayısıyla bu konu üzerinden tartışılmasının ne denli gereksiz olduğunu anlatmaya çalışır. Bu konuda Firavun'a mümin demeyenlerin diyenlerle tartışmaması gerektiğini söyleyerek tavsiyede bulunur.⁹⁹

Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabi

Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabi, döneminin büyük alimlerindendir. 1165'te Endülüs'te doğmuş, 1240 yılında Şam'da vefat etmiştir.¹⁰⁰ Sadrettin Konevi dahil bir çok öğrenci

⁹¹ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 47.

⁹² Doğmuş, *Kadızeliler Hareketi*, 94.

⁹³ Baz, *Kadızeliler Sivasiler Tartışması*, 151.

⁹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 358.

⁹⁵ Baz, *Kadızeliler Sivasiler Tartışması*, 151.

⁹⁶ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 50.

⁹⁷ Doğmuş, *Kadızeliler Hareketi*, 95.

⁹⁸ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 55-57.

⁹⁹ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 55-57.

¹⁰⁰ Baz, *Kadızeliler Sivasiler Tartışması*, 154.

yetiştirmiştir. Altı yüze yakın kitap ve birçok risaleden oluşan zengin bir birikime sahiptir. Eserlerinin çoğunda Tanrı'nın lütuf ve merhametini kahır ve gazap sıfatının üstünde tuttuğu için tartışmaların odak noktası olmuştur. Neticede halk, onu reddeden ve kabul edenler olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹⁰¹

Kadızeliler onun vahdet-i vücud anlayışını eleştirir ve Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabi'yi “şeyh-i ekfer” olarak tanımlar.¹⁰² Ebu Suud Efendi, onun eserlerine sonradan Yahudiler tarafından eklemeler yapıldığını söyleyip okunmaması doğrultusunda fetva dahi vermiştir.¹⁰³ Sivasiler ise; Kadızelilerin bu görüşüne karşı çıkarak Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabi'yi “şeyh-i ekber” olarak isimlendirir.¹⁰⁴

Katip Çelebi, onu reddetmek ya da kabul etmekle uğraşmayıp bir kenarda durmanın en iyisi olduğu görüşündedir. Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabi'nin sözlerindeki anlaşılması güç olan kısımları idrak edecek seviyede olmayanlara bu tartışmadan uzak durmasını tavsiye eder. Onun hakkında iyi düşünmeyenlerin kötü de düşünmemesi gerektiğini söyler.¹⁰⁵

Yezid'e Lanet

Alimler şu konuda hemfikir olmuştur: “*Bütün sahabeler hayr ile anılıp söylensin. Kötülüğe dair sözler onlar hakkında ağza alınmasın. Hepsine hüsnüzan olup aralarında kavga ve çekişme hususunda da: ‘Onların hepsi müctehidlerdir, müctehidin hata etmesi caizdir. İsalet ederse iki ecir, hata ederse bir ecir vardır.’ denilsin.*” Bu sebeple Hz. Ali ve Muaviye arasında geçen anlaşmazlık üzerinde ihtilaf yaşanmamıştır. Fakat Yezid'e hem sahabeden olmaması hem de yapmış oldukları gerekçesiyle lanet okumayı caiz görmüşlerdir. Ebu'l-Hasan ve Sadettin Teftazani gibi alimler bu görüşü benimser. İmam Gazali ve diğerleri ise Yezid'e lanet okumayı verdikleri fetvalar ile yasaklar. Yine de halkın çoğu lanet okumaya devam etmiştir.¹⁰⁶

Katip Çelebi; onlarla bu konuda tartışmaya girilmeyi boşa çaba olarak görür. Onların bu davranışı, cehaletten, taassuptan ve taklitten kaynaklanır der. Bu konuda tartışanların ahmaklık edeceğini ifade eder. Herkesi İmam Gazali'nin vermiş olduğu fetvaya uymaya davet eder.¹⁰⁷

Bidat

Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan şeylerin tümüne “bidat” denilir. Dini uygulamalar dışında sonradan ortaya çıkan fikirler, uygulama ve adetler bidat olarak adlandırılır.¹⁰⁸ Kadızeliler ve Sivasiler arasında çıkan anlaşmazlık onların bidat

101 Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 58-60.

102 Doğmuş, *Kadızeliler Hareketi*, 95.

103 Baz, *Kadızeliler Sivasiler Tartışması*, 155.

104 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 358.

105 Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 58-60.

106 Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 61-63.

107 Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 61-63.

108 Rahmi Yaran, “Bid'at”, *DİA*, İstanbul 1992, c. 6, 129-131.

tanımlamasından kaynaklanır. Abdülmecid Sivasî Efendi: “*Bidati şerîata muhalif olup din ve dünya için fesat çıkaran şeylerdir.*” şeklinde tanımlar. Kadızadeliler ise; “*Bidat bidattir.*” diyerek Hz. Peygamber’den sonra çıkan her şeyi kapsayacak şekilde genel bir tanımlama yapar.¹⁰⁹

Bidat da bu dönemde üzerinde birlik sağlanamayan konulardan biri haline gelmiştir. Kadızadeliler bu konuda oldukça ileri gitmiş ve Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkan ve toplumun vazgeçilmez bir parçası haline gelen yemek kaşığı dahi bidat kapsamında değerlendirmişlerdir. Ayrıca sufilerin yaptıkları her şeyi bidat olarak görüp onlara muhalif bir tavır sergilemişlerdir.¹¹⁰ Bunu da “*Her muhdes bidattir ve her bidat delalettir.*”¹¹¹ hadisi doğrultusunda yapmışlardır.

Kadızadeliler, ibadetlere sonradan eklenen her şeyi bidat olarak görür.¹¹² Sema, devran, zikir, nafilâ namazların cemaatle kılınması, teganni, tütün, kahve gibi sonradan çıkan her şeyi bu çerçevede değerlendirir. Ayrıca bidatlerin çıkış kaynağı olarak da Sivasîleri gösterir.¹¹³ Buna karşılık Sivasîler, herhangi bir yasaklama mevcut değilse sema, raks, devran gibi uygulamaların bidat olarak değerlendirilemeyeceği, Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkan güzel adetlerin kabul edilmesinde bir sakınca olmayacağı görüşünü benimser.¹¹⁴

Bütün bidatlerin çıkış kaynağı halkın örf ve adetleri, gelenek ve görenekleri olmuştur. Toplumun bağlı olduğu gelenekleri dini referans kılarak dahi değiştirmek neredeyse imkansızdır. Katip Çelebi, bu çabayı büyük ahmaklık ve bilgisizlik olarak değerlendirir. Padişahların dahi kılıçtan geçirmek suretiyle halkı bidatten vazgeçirmeye gücü yetmediğini, dolayısıyla bu yolda inceleme ve derinleşme gayretinin boşa olduğunu vurgular.¹¹⁵

Kabir Ziyareti

Kabir ziyareti de yine üzerinde ihtilaf bulunan konulardan bir diğeridir. Ama burada problem olan mesele kabir ziyareti değil kabir ziyaretinin adabı olmuştur. Kadızadeliler, kabirlerde mum yakmayı, mezar öpmeyi, ölüden medet ummayı uygun bulmazlar. Bu görüşlerini de şu ayet ile desteklerler: “*Allah’ı bırakıp sana yararı da zararı da olmayan varlıklara tapma, bunu yaparsan kuşkusuz kendine yazık edenlerden olursun.*”¹¹⁶

Sivasîler ise; bunların dini ruha aykırı olmayan örf, adet ve gelenekler olduğunu savunarak kabir ziyaretini uygun görür. Görüşlerini de şu hadise datandırırılar: “*Size kabir*

¹⁰⁹ Baz, *Kadızadeliler Sivasîler Tartışması*, 129.

¹¹⁰ Baz, *Kadızadeliler Sivasîler Tartışması*, 129.

¹¹¹ Muslim, Cum’a, 43.

¹¹² Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 96.

¹¹³ Baz, *Kadızadeliler Sivasîler Tartışması*, 129.

¹¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 358.

¹¹⁵ Katip Çelebi, *Mizanü’l-Hakk fî İhtiyari’l-Ehakk*, 64-65.

¹¹⁶ Yunus 10/106.

ziyaretini yasaklamıştım. Artık onu ziyaret edin.”¹¹⁷ Abdülmecid Sivasî Efendi, kabir ziyaretinin gerekliliğine değinerek bu ziyaretlerin insanların dünyaya olan tamahını azaltacağını, buralarda çekilen acının günahı eksilterek cennete götüreceğini dile getirir. Ayrıca kabirlerde kandiller yakmayı, mezarlara el yüz sürmeyi, kandil yağı ile yağlanmayı uygun bulmaz.¹¹⁸

Neticede kimi alimler: “Eğer işinizde şaşırıp kalırsanız mezarlıklardan ve ölülerden yardım dileyin.” diyerek bunu caiz görmüştür. Kimisi de kabirlerden medet ummayı yasak ederek şunları söylemiştir: “Mezarlıklarda yardım ve imdat dilemenin caiz görülmesi avamın dizginlerinin gevşemesine yol açtı ve eskilerin putlara tapması bundan çıktı. Halk önce Peygamberin ve evliyanın ruhlariyle Allah’a yaklaşmak istedi. Giderek heykeller yapıp bunların Allah katında kendilerinin şefaathçileri olduğunu¹¹⁹ söyleyerek taptılar.” Katip Çelebi, bunun Allah’a ortak koşmaktan başka bir şey olmadığını belirtir. İbn Teymiye, Hz. Muhammed’in kabrini ziyareti dahi yasaklamış, bu çok ciddi sorunlara yol açmıştır. Netice de onun kafir olduğu söylenmiş ve vefat edene kadar atıldığı hapiste kalmıştır. Katip Çelebi, kabirdekilerden dilekte bulunulmasında bir sakınca olmadığını söyleyerek bunu Allah’a şirk koşma olarak değerlendirmez. Kabir ziyaretinde bulunan kişinin ölünün ruhuna Fatiha okumaktan öteye geçmemesi gerektiğini dile getirir. Kabri öpüp, tapma gibi hareketlerden kaçınması gerektiği konusunda da uyarıda bulunur. Bu şekilde ne halk adet edindiği kabir ziyaretinden vazgeçmek durumunda kalır ne de kabirden yardım ve medet dilemek caiz görülerek halk yanlışla sürüklenir der. Yine de toplumu; mezara kandil koymaktan, kandil yağı ile yağlanmaktan, kabre yüz sürmekten vazgeçirilemeyeceğini, bu konuda tartışmaya girmenin fayda vermeyeceğini söyler.¹²⁰

Namaz

Fakihler nafîle namazların bir araya gelerek kılınmasının mekruh olduğuna dair fetva vermiştir. Fakat hicretin dört yüzüncü senesinde Kudüs’te Regaip namazı kılınmaya başlamış ve halk buna rağbet göstermiştir. Buna Berat ve Kadir gecesı de eklenince bu namazlar toplumun geleneğı haline dönüştü. Bazı alimler nafîle namazların cemaat ile kılınmasının mekruh olduğunu söyleyerek fetva verdiler. Fakat halk bunda ısrarcı oldu. Şeyhülislamın bu konudaki fetvası, isteyenın kerahet ile isteyenın de nezir ile kılabileceğı oldu. Nafîle namazları cemaatle kılmak örf ve adet haline geldiğı ve halkı bundan men etmenin daha büyük sorunlara yol açacağı bilindiğı için buna göre fetva verildi.¹²¹

Kadızedeliler, namazların ve rekat sayılarının belli olduğunu söylemişlerdir. Onlar Regaip, Berat ve Kadir namazlarının Peygamber’e iftira etmek için ortaya çıkarıldığını;¹²² teravîh sonrasında kılınan vitir ve küsuf dışında hiçbir nafîle namazın cemaatle

¹¹⁷ Buhari, Cenâiz, 31.

¹¹⁸ Baz, Kadızedeliler Sivasiler Tartışması, 159.

¹¹⁹ Yunus Suresi 10/18.

¹²⁰ Katip Çelebi, Mizanü’l-Hakk fi İhtiyari’l-Ehakk, 66-68.

¹²¹ Katip Çelebi, Mizanü’l-Hakk fi İhtiyari’l-Ehakk, 69-70.

¹²² Doğmuş, Kadızedeliler Hareketi, 97.

kılınmasının caiz olmadığını savunmuştur.¹²³ Bu görüşünü şu ayet ve hadisle desteklemiştir: “Yoksa onların ortak koştukları tanrıları var da Allah’ın izin vermediği kuralları bunlar için din mi yapıyorlar?”¹²⁴ “Benim adıma bilerek hadis uyduran kimse cehennemdeki yerini hazırlasın.”¹²⁵

Sivasiler göre Kadızadeliler bu görüşünde oldukça ileri gitmiş ve sınırı aşmışlardır. Onlar bu tavrıyla günah, vebal ve delalet yolunu seçmişlerdir. Sivasiler bu namazların cemaatle kılınmasında bir beis görmezler. Cemaat olmak ve Allah’ı çokça zikretmek için kılınan bu namazların ibadeti çoğaltmaya teşvik olarak görülebileceğini söylerler. Aksi yönde fetva verenleri şer ehline yardım etmekle suçlarlar.¹²⁶

Katip Çelebi, bu konuda orta yolu bulabilmek için isteyen cemaatle isteyen de evinde kılabilceğini söyler. Bir kimse eğer yatsı namazı için mescide gitmişse ve akabinde cemaat nafil namaza başlamışsa mescidi terk etmesin ve onlara ayak uydursun, bu kimsenin cemaatle namaz kılması hiç kılmamasından daha iyidir der. Akıllı davranan birinin cemaat namaz kılarken orada muhalefet edip oturmaması ya da mescidi terk etmemesi gerektiğini söyler. İbadet suretinde olan adetlerin yasaklanmaması ve fetva verenlerin bu konuda daha ılımlı yaklaşması gerektiğini vurgular. Yasaklanan her şeyin halk nezdinde hırsa yol açacağı, böylece rağbetin de daha fazla olacağı kanaatindedir.¹²⁷

Musafaha

Musafaha el sıkışmak demektir.¹²⁸ Hz. Peygamber’den beri uygulanan musafaha Osmanlı döneminde de Cuma namazı gibi çoğu namazda yapılan bir gelenek haline gelmiştir. Geleneğe dayanması ve Rafizilerin adeti olması gerekçesiyle yasaklanmıştır. Şeyhülislam bu konuda: “Rafizilerin adeti olan beş vakit namazdan sonra ettikleri musafahadır, cumadan sonra olan ayırdır.” şeklinde fetva vermiştir. Bazıları bu yerleşmiş gelenekten vazgeçmiş, bazıları da fetvaya aldırmayıp devam etmiştir.¹²⁹

Kadızade Mehmet Efendi, namaz sonrasında cami içinde musafaha yapmayı caiz görmez, cami dışında yapılmasında bir sakınca olmadığını belirtir. Abdülmecid Sıvısı Efendi ise; musafahanın cemaat arasında samimiyet ve muhabbeti artırdığını söyler. Ayrıca yasak olması için hiçbir delilin mevcut olmadığını da özellikle vurgular. Yasaklayanları da fikhî bilmemekle suçlar. Üzerinde durulması gereken birçok mesele dururken Müslümanlar için faydalı olan konular hakkında tartışılmasına da anlam veremediğini belirtir.¹³⁰

¹²³ Baz, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması*, 141.

¹²⁴ Şura 42/21.

¹²⁵ Buhari, *Cenâiz*, 34.

¹²⁶ Baz, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması*, 142-144.

¹²⁷ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyari'l-Ehakk*, 69-70.

¹²⁸ İbrahim Hatiboğlu, “Musafaha”, *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, 229.

¹²⁹ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyari'l-Ehakk*, 71.

¹³⁰ Baz, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması*, 146.

Katip Çelebi, yine orta yolu bulacak bir çözüm sunmuştur: “Cuma günleri camilerde kişi önce kendisi elini uzatmasın, eğer yanında oturan uzatırsa ne çare musafaha eyleye. Çünkü etmezse o adam ya utanır, ya yıkılır, elbette ne olursa olsun elini verir. O anda musafaha yapmak müminin hatırını kırmaktan ehvendir.”¹³¹

İnhina

İnhina selam verilecek yerde eğilip baş ya da el ile işaret etmektir. Yine bu konu üzerinde de tartışmaya gidilmiştir. Selamlaşma toplumlarda örf ve adet haline gelmiştir. Selamlaşmanın önemi ayetlerle de sabit kılınmıştır: “Size bir selam verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin.”¹³² Her toplum kendine özgü selamlaşmayı gelenek edinmiştir. Bu kimi zaman yer öperek, kimi zaman eğilerek, kimi zamanda sözlü ifadeler şeklinde olmuştur.

Katip Çelebi, halkın bu adetleri uygulamasına engel olmayı ve yasaklamayı ahmaklık olarak nitelendirir. Topluma yerleşmiş bir davranışı değiştirmenin zorluğuna işaret eder. Bazı alimlerin birinin huzurunda eğilip yer öpen kimseleri kafir olarak nitelendirmesinin yanlış olduğunu belirtir. Bu tür selamlaşmanın öğrencinin hocasına ya da halkın padişahına olan saygısını gösteren bir örf olduğunu, yapılmadığı takdirde kişinin kınanıp ayıplanabileceğini söyler. Bu sebeple insanları bundan vazgeçirmeye çalışmanın boşa kürek çekmekle eşdeğer olduğunu da vurgular.¹³³

Emr Bi'l-Maruf Nehy Ani'l-Münker

İslam alimleri tarafında tartışılan konulardan biri de emr bi'l-maruf nehy ani'l-münker'dir. Kadızadeliler ve Sivasiler hemfikir olup emr bi'l-maruf nehy ani'l-münker'in devlet liderleri üzerinde farz olduğunu savunur. Bu konuda Kadızadeliler'i Sivasiler'den ayıran şey iyiliği emredip kötülükten men etmenin bütün Müslümanlar için dini bir görev olduğuna inanılması olmuştur.¹³⁴ Bir kısmı Kadızadelilerin bu görüşünü reddetmiş, diğerleri ise onun bu görüşünü silaha davet olarak algılamıştır.¹³⁵

Katip Çelebi, emr bi'l-maruf nehy ani'l-münker'in vacip olduğu görüşündedir. Bazı alimlerin incir çekirdeğini doldurmayacak konularda insanları birbirine düşürdüğünü söyler. Hatta onların fitillediği bu tartışmanın Müslümanların birbirleriyle savaşıp dövüşmelerine yol açtığını belirtir.¹³⁶

Millet

Millet üzerine ihtilaflar Hz. Muhammed'in ümmetinden birinin Hz. İbrahim'in ümmetinden olduğunu söylemesi ile başlamıştır. Kimi alimler “Öyle ise Hanif olan İbrahim'in

¹³¹ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 71.

¹³² Nisa 4/86.

¹³³ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 72-73.

¹³⁴ Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 98.

¹³⁵ Madeline, *Vazıan And Ulema In The Kadızadeli Era*, 2495.

¹³⁶ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, 74-76.

dinine uyunuz."¹³⁷ ayetini esas alarak bunu söylemenin caiz olduğunu savunmuştur. Dönemin diğer büyük alimleri de bunu söylemenin caiz olmadığı konusunda fetva vermişlerdir. Hatta bu konu üzerine risaleler yazılmış, bazı şeyhlerde bu risalelere reddiyeler yazmışlardır. Kadızadeliler, din ve milletin bir olduğunu bu sebeple "*Millette İbrahim Aleyhisselam'a tabiyim.*" demenin caiz olmadığını savunmuştur.¹³⁸

Katip Çelebi, bir tartışma haline gelen bu konuda üç makale yazmıştır. Yukarıda bahsi geçen ayetten yola çıkarak buradaki kastın İslam milletine tabi olmak anlamına geldiğini söyler. Fakat halkın bunu anlayamayacağını belirtir. Bilgisiz toplumun Hz. İbrahim'in ümmetinden olduğunu etmesi aslında Hz. Muhammed'in ümmetinden olduğunu inkar ettiğini gösterir. Bu sebeple Katip Çelebi, bir kimsenin Hz. İbrahim'in milletindenim demesini caiz görmez. Bilgin kimseler Hz. İbrahim'in milletinden olanın aslında Hz. Muhammed'in milletinden de olduğunu bilir. Ama bunu her yerde söylemek uygun değildir. Çünkü her söz dış yüzüne yorulur der. Yine de halk arasında Hz. İbrahim'in dininden olduğunu söylemek yaygınlık kazanarak örf ve adet haline geldiği için insanları bunu söylemekten men etmeyi de doğru bulmaz. Üzerine ne kadar risale de yazılsa, fetvalar verilip ne kadar yasaklansa da insanların yine bildiğini yapmaktan uzak durmayacağını vurgular. ¹³⁹

Rüşvet

Rüşvet, haksız bir menfaat sağlamak için verilen ödül, ücret veya ödenen bedel olarak tanımlanır.¹⁴⁰ Bu dönemde yaygınlık kazanan rüşvet tartışılan konulardan bir diğeridir. Her iki grup da rüşvet alınmasına karşı çıkar. Kadızade Mehmet Efendi şunları söyler: "*Emanetler dağıtılırken ehlinin gözetilmesi gerekir. Vezirlik, emirlik, liderlik, sipahilik gibi kılıç emanetleri de fetva, kaza, vaaz, tedris, hitabet ve imamet gibi ilim mevkileri de hak eden sahiplerini bulsun. Sözü geçen emanetler dağıtılırken iki şin'den sakınılsın. Rüşvet ve şefaatin şin'leri.*" Buna rağmen Kadızadelilerin rüşvet aldığına bunun adına da ücret dediklerine dair iddialara yer veren kaynaklar mevcuttur.¹⁴¹ Rüşvetin haram olduğu ayet ile sabit kılınmıştır. "*Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Bile bile günaha saparak insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını yetkililere aktarmayın.*"¹⁴²

Kaynakça

Baz, İbrahim, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması*, Ocak 2019.

Bozkurt, Nebi, "Oyun", *DİA*, İstanbul 2007.

¹³⁷ Al-i İmran 3/95; "Sonra sana: "Tevhid önderi olan ve putperestler arasında yer almamış bulunan İbrahim'in dinine uy." diye vahyettik; Nahl 16/123.

¹³⁸ Doğmuş, *Kadızadeliler Hareketi*, 98.

¹³⁹ Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyari'l-Ehakk*, 77-85.

¹⁴⁰ Saffet Köse, "Rüşvet", *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, 303-306.

¹⁴¹ Baz, *Kadızadeliler Sivasiler Tartışması*, 172.

¹⁴² Bakara 2/188.

C. Zılfı, Madeline, *Vazian And Ulema In The Kadızadeli Era*, X. Türk Tarih Kongresi, c. V, Ankara 1986.

Doğmuş, Lokman, *Kadızadeli Hareketi*, İstanbul 2021.

Hatiboğlu, İbrahim, “Musafaha”, *DİA*, İstanbul 2006.

İnalcık, Halil, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul 2016.

Katip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk*, çev. Orhan Şaik Gökyay- Prof. Süleyman Uludağ, İstanbul 2008.

Köse, Saffet, “Rüşvet”, *DİA*, İstanbul 2008.

Mertoğlu, M. Suat, “Salatüselam”, *DİA*, İstanbul 2009.

Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, çev: Zuhuri Danışman, c.VI, İstanbul 1969.

Özcan, Nuri – Çetinkaya, Yalçın, “Musiki”, *DİA*, İstanbul 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, I. Kısım, Ankara 1988.

Yaran, Rahmi, “Bid’at”, *DİA*, İstanbul 1992.